

Еркін Тұқымов¹, Болат Әуелбаев²

¹ Қазақстан Республикасының Президенті жанындағы
Қазақстанның стратегиялық зерттеулер институтының
директоры, саяси ғылымдарының кандидаты
director.kisi@gmail.com

² Қазақстан Республикасының Президенті жанындағы Қазақстанның
стратегиялық зерттеулер институтының бас сарапшысы
Auelbayev_B@kisi.kz
(Астана, Қазақстан)

ОРТАЛЫҚ АЗИЯНЫ АЙМАҚТАНДЫРУ САЯСАТЫНЫҢ НЕГІЗГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа. Мақала Орталық Азиядағы ынтымақтастық мәселелеріне арналған. Өңір республикаларының алдында тұрған негізгі мәселелер, атап айтқанда қауіпсіздік және халықаралық қатынастар саласы, климаттың өзгеруін, экологиялық және экономикалық салдарды зерттеу саласы, сондай-ақ көлік коммуникацияларының өңірлік желісін дамыту қарастырылады. Қазақстандық және халықаралық сарапшылар арасында жүргізілген сауалнама нәтижелерін талдау негізінде авторлар Орталық Азиядағы аймақтандыру саясатының ең өзекті мәселелері мен бағыттарын анықтады. Сондай-ақ авторлар аймақтанудың өзекті мәселелері бойынша бірқатар ұсыныстар берген.

Түйін сөздер: *Орталық Азия, аймақтық қауіпсіздік, ауған дағдарысы, климаттың өзгеруі, көлік коммуникациялары.*

Еркин Тукумов, Булат Ауелбаев ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПОЛИТИКИ РЕГИОНАЛИЗАЦИИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Аннотация. Статья посвящена вопросам сотрудничества в Центральной Азии. Рассматриваются основные проблемы, с которыми сталкиваются республики региона в обеспечении международно-политической безопасности, вопросах экономического развития и транспортной взаимосвязанности. Акцентируется актуальность регионального сотрудничества в борьбе с негативными последствиями климатических изменений. На основе анализа результатов опроса казахстанских и международных экспертов авторами определены наиболее актуальные проблемы и направления политики регионализации в Центральной Азии. Также авторы выдвинули ряд рекомендаций по актуальным вопросам регионализации.

Ключевые слова: Центральная Азия, региональная безопасность, афганский кризис, климатические изменения, транспортные коммуникации.

Yerkin Tukumov, Bulat Auelbaev

MAIN PROBLEMS OF REGIONALIZATION POLICY IN CENTRAL ASIA

Abstract. The article is devoted to issues of cooperation in Central Asia. It examines the main problems that the region's republics face in ensuring international and political security, economic development, and transportation connectivity. The relevance of regional cooperation in combating the negative consequences of climate change is emphasized. Based on the analysis of the survey results of Kazakhstani and international experts, the authors have identified the most pressing problems and directions of regionalization policy in Central Asia. The authors also put forward a number of recommendations on topical issues of regionalization.

Key words: *Central Asia, regional security, Afghan crisis, climate change, transport communications.*

Кіріспе

Қазіргі таңда Орталық Азия елдері түбегейлі жаңа жаһандық және геосаяси сын-қатерлерге тап болуда. Covid-19 пандемиясы, Оңтүстік Кавказдағы, Ауғанстандағы және Украинадағы оқиғалар халықаралық қатынастарды трансформациялаудың триггерлері болды. Олар өздерінің әдеттегі қалпына сәйкес келмейді.

Әлемдік қауіпсіздік архитектурасы айтарлықтай деформацияға ұшырауда. Украинадағы қарулы қақтығыс жалғасуда, әлемнің көптеген аймақтарында тұрақсыздық белгілері байқалып, Балқан, Таяу Шығыс, Корей түбегінде және Тайвань мәселесіне қатысты мемлекетаралық қатынастардағы шиеленіс өршуде.

Осы аймақтар мен елдердегі үдерістердің одан әрі дамуын болжау қиын. Осылайша, Орталық Азияның айналасындағы геосаяси конфигурация айтарлықтай өзгерістерге ұшырауда, сонымен бірге тәуекелдер артып келеді. Аймақ қазірдің өзінде идеалды дауыл жағдайында. Сондай-ақ оның турбулентті күйдегі кезеңі ұзақ болады деп күтілуде.

Бұған жауап ретінде Орталық Азия республикалары өзара бірлесе отырып, егемендіктерін нығайту саясатын ұстануы тиіс. Халықаралық жанжалдың өсуі өңірлік қауіпсіздікті нығайтуды және барлық тәуекелдерге уақтылы бірлесіп жауап беруді талап етеді. Ынтымақтастықты нығайтуда прагматикалық тәсілдер қажет.

Теріс факторларды жеңудің тиімді шарасы – Орталық Азияның өзара іс-қимылын кешенді тереңдету. Қазақстанның Орталық Азия бағытындағы қатынастарды нығайту саясаты да мақалада көрсетілген себептермен байланысты.

Зерттеу әдістері

Мақалада саясаттану, әлеуметтану, халықаралық қатынастар және аймақтануды зерттеу бойынша пәнаралық деңгейде жалпы ғылыми әдістер қолданылды. Атап айтқанда, 2023 жылғы қаңтарда қазақстандық және халықаралық сарапшылардан сауалнама алынды, оның нәтижелері авторларға аймақтандырудың Орталық Азия саясатының неғұрлым өзекті мәселелері мен бағыттарын анықтауға мүмкіндік берді.

Зерттеу нәтижелері және оларды талқылау

Орталық Азиядағы өңірлік өзара іс-қимыл мәселелері және осы үдерістің жекелеген аспектілері түрлі сараптамалық алаңдарда, оның ішінде Өзбекстан мен Қазақстандағы Орталық Азия сараптамалық форумдарында, Астанада өткен Орталық Азиядағы Қауіпсіздік және ынтымақтастық форумында талқыланды.

Өңір елдерінің «ақыл-ой орталықтарының» өкілдері арасындағы сараптамалық кездесулер барысында мақала авторлары саяси шешімдер қабылдауға әсер ететін аналитикалық институттар арасында тұрақты жұмыс істейтін және тиімді коммуникациялық арналарды қалыптастыруға, сондай-ақ Орталық Азия зияткерлік ортасы арасындағы байланыстарды нығайтуға жәрдемдесті.

Мемлекеттілікті дамыту мәселелері

Мемлекеттілікті тиімді дамыту, Орталық Азия мемлекеттерінің егемендігі мен саяси субъективтілігін нығайту – өңірлік қатынастарды дамытудың негізгі кепілі. Өңірдің барлық елдеріндегі күрделі әкімшілік, идеологиялық, экономикалық және әлеуметтік-мәдени үдерістер қиындықтарды бастан өткеруде, соның ішінде шамадан тыс реттелген саяси жүйе және көлемді әкімшілік-басқару аппараты да бар.

Биліктің орталықтандырылуын күшейту туралы шешімдер қоғамдық бастаманы тоқтатып, тоқырауды тудырады. Өз кезегінде либералды реформалау әрекеттері саяси бақылауды толығымен жоғалту қорқынышын тудырады. Бірінші және екінші жағдайда да тенденция әлеуметтік шиеленіске бағытталған. Болашақта демографиялық өзгерістер мен әлеуметтік-мәдени құрылымдық өзгерістерге байланысты республикалар үкіметтері ішкі қайшылықтардың күрт өсуіне тап болу қаупі бар.

Бұл үдерістер Орталық Азия елдерінің әрқайсысында азды-көпті кездеседі. Соған қарамастан, олардың барлығында зайырлылық, құқықтық реттеу, билікті бөлудің демократиялық принциптері мен сайлануы конституциялық тұрғыдан бекітілген. Республикалар өздерінің өзін-өзі қамтамасыз ету деңгейіне жетуге ұмтылады. Алайда, бұл ұзақ және күрделі процесс.

Осыған байланысты, қазірдің өзінде Орталық Азия елдерін шоғырландыру үшін өңірлік қауіпсіздіктің дағдарыстық аспектілерін, оның ішінде шекара маңындағы аудандарға қатысты шаралар бөлігінде шешімдер қабылдаудың жалпы тәсілін әзірлеу аса маңызды болуы тиіс.

Бірлескен бастамаларды үйлестіруді және әртүрлі даулы мәселелерді теңгерімді медиациялауды қамтамасыз ету үшін өңірлік қауіпсіздік саласында «Орталық Азия бестігінің» өзара іс-қимылының пәрменді тетігін қалыптастыру орынды болады.

Аймақтық қауіпсіздік және ауған дағдарысы

Ауғанстандағы жағдай белгісіз және шиеленісті болып қалып отыр. «Талибан» билікті монополияландырып, елде өзінің консервативті-діни тәртібін орнатты. Жақын арада инклюзивті мемлекет құру арқылы бейбіт реттеу идея-сы іске асырылмайды.

Талибанның орасан зор қарулы күштері болса да, көрші елдерге қарсы күш қолдануы екіталай. Алайда елдегі ресурстардың тапшылығы мен экономикалық дағдарыс Ауғанстанның жаңа басшылығын көрші елдермен келісілмеген іс-қимыл жасауға мәжбүр етеді. Ауған-иран шекарасындағы оқиға [1] немесе Әмудария өзенінде Күштеп каналының құрылысын жүргізу секілді жағдайлар өзара тартыс алып келеді немесе қатты алаңдаушылық [2] тудырады.

Ауғанстандағы жағдайдың жиеленісті болып қалуына оның үкіметінің «Талибан» қозғалысы тұрғысынан халықаралық деңгейде мойындамауына байланысты болып отыр. Бірқатар көрші мемлекеттердің Талибан үкіметімен шектеулі байланыстары бар. Бірақ бұл барлық саяси және гуманитарлық мәселелерді шеше ала ма?

БҰҰ Бас хатшысы Антонио Гуттерештің пікіріне орай, қазіргі уақытта Ауғанстандағы гуманитарлық дағдарыс әлемдегі ең үлкен дағдарыс болып саналады. Оның айтуынша, ауғандықтардың 97%-ы кедейлік шегінен төмен өмір сүреді. Елдің 6 миллион тұрғыны «аштықтан өлудің» алдында тұр [3].

Бұл елдегі мұндай жағдай экстремизм идеяларының артуына, сондай-ақ радикалды ағымдардың қылмыспен бірлесу қауіпін төндіреді. Бұл Ауғанстаннан Орталық Азия елдеріне тасымалданатын есірткі көлемі үнемі артып жатқанын ескеретін болсақ, есірткі трафигінің қаупі бірнеше есе арттырады [4].

Орталық Азия елдеріне бұл қауіпті елемей мүмкін емес. Ауған халқының осы қиын жағдайдан шығуына ықпал ету үшін халықаралық қоғамдастық пен халықаралық ұйымдар шеңберінде осы елдің экономикалық оқшаулануынан шығу туралы ұсыныс бойынша саяси консультациялар қажет.

Орталық Азияның климаттық күн тәртібі

Әлемнің барлық елдері сияқты, Орталық Азия елдері жаһандық экологиялық және климаттық сын-қатерлерге ұшырайды. Қатты су тасқыны, көшкін және сел сияқты жойқын табиғат құбылыстарының жиілігі, сондай-ақ ауқымды орман өрттерінің саны өсуде. Осылайша, ағымдағы 2023 жылы бірқатар өңірлердегі ауқымды өрттер Қазақстан үшін үлкен сынаққа айналды [5].

Мұндай табиғи апаттар климаттың өзгеруімен, атап айтқанда жылдық орташа температураның жоғарылауымен байланысты. Халықаралық валюта

қорының мәліметтері бойынша, Таяу Шығыс пен Орталық Азия елдеріндегі орташа температура 1,5°C-қа көтеріліп, жаһандық 0,7 °C-тан екі есе өсті [6].

Орталық Азия аумағының 60 пайыздан астамы сирек жауын-шашын мен құрғақ климатқа ие екенін ескере отырып, температураның жоғарылауы топырақтан судың булануына әкеліп, құрғақшылық қаупін арттырады. Соңғы жылдары құрғақшылықтың салдарынан суармалы судың жетіспеушілігі байқалады, сондықтан ылғал көп қажет ететін дақылдардың – күріш, мақта және пияздың егіс алқаптары азаяды. Сондай-ақ мал шаруашылығындағы негативті динамика алаңдаушылықты тудырады.

Орталық Азияда су өте біркелкі емес және оның жетіспеушілігі күн сайын артып отыр. Суды тұтыну әр онжылдықта екі есе артады және бұл үрдіс одан әрі жалғасады. Су тапшылығы қаупіне қарамастан, бұл бағыттағы аймақтық саясатта жүйелі ұстаным жоқ. Ол нақты іс-қимыл жоспарынсыз тек негіздемелік сипатқа ие.

Суды үнемдеу саясаты және су пайдаланушыларды экологиялық залал үшін үнемдеуге және жауапкершілікке ынталандыру бойынша кешенді шаралар жоқ. Сонымен қатар аймақ үкіметтері өз экономикаларын «жасыл» технологияларға айналдыруға және өнеркәсіптік шығарындыларды азайтуға құлықсыз.

Алайда, а.ж. 10 мамырда Еуропалық Парламент пен Еуропалық кеңестің басшылары ЕО-да өндірілген тауарлар мен импортталатын өнімдер үшін көміртегі шығындарын теңестіруге арналған трансшекаралық көміртекті реттеу механизмін құру туралы ережені қабылдағанын түсіну маңызды [7]. Дүниежүзілік банктің болжамы бойынша Қазақстан өз өнімін ЕО-ға экспорттаудан жылына 250 млн доллардан астам түсімді жоғалтуы мүмкін, ал егер бұл тетіктің қолданылу аясы кеңейсе, онда шығындар 1,5 млрд долларға дейін ұлғаюы мүмкін [8].

Осы үрдістердің барлығы жалпы Орталық Азия өңірін де қамтиды. Осыған байланысты елдер энергетикалық гидрокешендер құрылысының пайдаланылмаған әлеуетін ашуға жұмылдырылуы қажет. Олардың жаһандық климаттық күн тәртібін ескере отырып, ерекше геосаяси маңызы мен құндылығы бар және Орталық Азияның су-энергетикалық консорциумын құру идеясы өзекті болып қала береді.

Орталық Азия көлік дәліздері

Орталық Азияның көлік-коммуникациялық әлеуетін іске асыру объективті және субъективті сипаттағы бірқатар кедергілерге тап болады. Орталық Азия ең аз өзара байланысты өңір болып табылады, Қазақстанның өңір елдерімен сауда үлесі 3%-дан 7%-ға дейін құрайды. Бұл, ең алдымен, аймақшылдық көлік коммуникацияларында, атап айтқанда, аймақ ішіндегі елдер арасындағы 3-5 маршрутты құрайтын теміржол байланыстарының шектеулілігінде байқалады.

Қолданыстағы көлік инфрақұрылымының негізгі проблемалары оның сапасының төмендігі және соның салдарынан өткізу қабілетінің төмендігі

болып табылады. Жол бойындағы сервис объектілері дамымаған, олардың көпшілігі қызмет көрсету сапасына қойылатын ең төменгі талаптарға сәйкес келмейді және халықаралық транзиттік тасымалдарды да, ішкі сұранысты да толық көлемде қамтамасыз ете алмайды.

Сондықтан Орталық Азияның барлық елдері өңірдің сауда коммуникацияларын дамытудың жалпы әлемдік үрдістерінен артта қалу қаупі аймағында қалып отыр. Трансконтинентальды инфрақұрылымның байланысын құрудың бірыңғай және біртұтас аймақтық саясаты әлі жоқ. Көлік жүйесі мен логистиканың көп бөлігі локализацияланған және ұлттық мүдделер бойынша бөлінген.

Бірлескен көліктік-логистикалық жобаларды іске асырудағы қайшылықтарды және тежеуді еңсеру үшін автомобиль, теміржол және әуе жолдары желісін кеңейту, логистикалық және көлік тораптарын немесе құрғақ порттарды салу, содан кейін тиімді және жетілдірілген көлік дәліздерін құру бойынша негізгі нүктелерде үйлестірілген жұмыс қажет.

Қорытындылар

Жоғарыда аталған сын-қатерлер мен тәуекелдерді ескере отырып, Орталық Азия елдері өздерінің өңірлік саясатын өзара және толықтырылатын ынтымақтастық схемаларына сай түзеткен жөн. Ағымдағы жағдайларда Орталық Азия елдері ынтымақтастығының неғұрлым талап етілетін бағыттары:

- Өңірішілік қауіпсіздік мәселелерін шешу үшін саяси-дипломатиялық күш-жігерді біріктіру. Бұл ретте тараптар халықаралық құқық пен тату көршілік ынтымақтастық қағидаттарын қатаң ұстануы қажет;

- Халықаралық алаңдарда, оның ішінде ауған дағдарысын шешу бойынша үйлестірілген саясат жүргізу. Ауған халқының осы қиын жағдайдан шығуына жәрдемдесу үшін осы елдің экономикалық оқшаулануынан шығу туралы ұсыныс бойынша халықаралық ұйымдар шеңберінде саяси консультациялар қажет;

- Климаттық өзгерістердің салдарын болдырмау, су мәселелерін шешу, «жасыл» энергия көздерін игеру бойынша бірлескен іс-қимылдар қабылдау. Су ресурстарын бассейндік басқарудың бірлескен саясаты мен бірыңғай мақсаттарын, міндеттері мен ұстанымдарын әзірлеу ОА су саясатында одан әрі ынтымақтастықтың негізін қалайды;

- Орталық Азияның ортақ көліктік-коммуникациялық, мәдени және ақпараттық кеңістігін қалыптастыру. Барлық Орталық Азия елдері көліктік коммуникациялардың өңірлік желісіне және трансконтиненталдық дәліздердің буынына тең дәрежеде қатыса алады, бұл Орталық Азия бірегейлігі үшін негіз жасайды.

Ұсыныстар

Бұған сараптамалық-диалогтық алаңдар, оның ішінде Президент жанындағы стратегиялық зерттеулер орталықтарының ынтымақтастығы

негізінде бірлескен шаралар қабылдау бойынша ұсыныстар мен ұсынымдар топтамаларын әзірлеу үшін Орталық Азия сараптамалық кеңесі (ОАСК) форматы үлкен көмек бола алады.

Өңірлік ынтымақтастықты дамыту ақпараттық және мәдени өзара іс-қимылды жандандырумен қатар жүруі тиіс. Бұл сенім ахуалын одан әрі нығайтуға оң серпін береді, сондай-ақ өзара сауда мен инвестицияларды арттырады.

Алайда, цифрлық жаһандану процестерімен бірге аймақ елдері мемлекеттерде де, олардың қарым-қатынастарында да идеологиялық бөлінуге жағдай жасайтын ерекше зиянды мазмұнға ұшырайды. Орталық Азия қоғамдастығы сыртқы негативті ақпараттық күн тәртібінен тәуелсіз болуы қажет. Өңірлік бірегейлікті қалыптастыру Орталық Азия республикаларын шоғырландырудың маңызды шарты және ерекше назар аударуды талап етеді.

Орталық Азияда да негативті климаттық және экологиялық үрдістерді нивелирлеу бойынша шаралар қажет. Климаттың өзгеруінен туындаған күрделі мәселелерді шешу трансшекаралық/аймақтық ынтымақтастықты қажет етеді. Климаттық күн тәртібі – Орталық Азия мемлекеттерінің халықаралық іс-қимыл ынтымақтастығының орталық пункттерінің бірі.

Осы ынтымақтастық шеңберінде Халықаралық Аралды құтқару қоры, Орталық Азияның өңірлік экологиялық орталығы, ЮНЕСКО қамқорлығындағы Орталық Азия өңірлік гляциологиялық орталығы, Климаттың өзгеруін тежеу жөніндегі Қазақстандық бағдарлама (USAID қолдауымен), Парниктік шығарындылар саудасының қазақстандық жүйесі сияқты тетіктер құрылды. Орталық Азияның бейінді мамандары үшін жоғары деңгейдегі бірқатар конференциялар өткізіліп, семинарлар мен оқыту бағдарламалары ұйымдастырылды.

Орталық Азия мемлекеттері басшыларының жыл сайынғы саммиттері (Консультативтік кездесулер) болып жатқан климаттық өзгерістерді тежеу және оған бейімделу жөніндегі өңірлік күш-жігерді үйлестіруде орталық орынды алады. Егер өңір елдері су және экология бойынша ынтымақтаса бастаса, ықтимал пайда жыл сайын 4 млрд. АҚШ долларын құрайды [9].

Бұдан басқа, өңірлік ынтымақтастықты нығайту су және экологиялық проблематика, атап айтқанда, ауыл шаруашылығы өнімділігін төмендету, энергия ресурстарының құнын арттыру және халықаралық қаржыландыруға қол жеткізуді шектеу мәселелерін шешуге мүмкіндік береді.

Су мәселелерінің жиынтығы Орталық Азия мемлекеттерінің салық, тарифтік және несиелік саясатының айқындаушы қағидаты ретінде су үнемдеуді қабылдай отырып, «Орталық Азия су кодексіне» қол қою мүмкіндігін байыпты зерделеу қажеттігін өзектендіреді. Сонымен қатар Қырғызстан мен Тәжікстан аумағында су-энергетикалық инфрақұрылым жобаларын іске асыруға жәрдемдесу керек. Таулы жерлерде контрреттегіштер желісін салу су элементін басқаруда тиімдірек шара болып табылады.

Бұл мәселені өңірлік деңгейде қою өңірлік ынтымақтастық ісіндегі серпінді мәміле, сондай-ақ Орталық Азияның су-энергетикалық кешенінің пробле-

маларын шешудегі катализатор болады. Бұл ретте трансшекаралық өзендер бассейнінің су пайдаланушылары мемлекеттерінің арасында халықаралық тәжірибені ескере отырып, объектілерді тұрғызудың негіздемесін әзірлеуге заңды қатысуын пысықтау қажет.

Халықаралық тасымалдар мен транзиттен нақты пайда алу үшін көлік дәліздерін кеңейту бойынша үйлестірілген және ұзақ мерзімді жұмыс қажет. Бұл ретте Қазақстан Орталық Азия үшін көліктік коммуникациялар мен логистиканы дамытуда маңызды рөл атқаруға арналған. Сондықтан сауда-экономикалық ынтымақтастық пен ашық көлік саясатына деген ұмтылыс оның саясатында басымдыққа ие. Бұл тәсіл инвесторлардың тікелей қатысуы да, ұлттық көлік жүйелерінің өткізу қуатын арттыру да көзделген кезде жалпы өңірлік дамуға байланысты.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Перестрелка на ирано-афганской границе: не менее 2 погибших // Deutsche Welle. – 28.05.2023. // URL:<https://www.dw.com/ru/perestrelka-na-iranoafganskoj-granice-ne-menee-dvuh-pogibshih/a-65757980> (қаралған күні: 21.06.2023)
2. Не было печали: станет ли строительство канала Кусхтепа катастрофой для Узбекистана? // KUN.UZ. – 10.06.2023. // URL:<https://kun.uz/ru/news/2023/06/10/ne-bylo-pechali-stanet-li-stroitelstvo-kanala-kushtepa-katastrofoy-dlya-uzbekistana> (қаралған күні: 25.06.2023)
3. Генсек ООН: «Гуманитарный кризис в Афганистане - крупнейший в мире» // Asia-Plus. – 03.05.2023. // URL:<https://asiaplustj.info/ru/news/world/20230503/gensek-oon-gumanitarnii-krizis-v-afganistane-krupneishii-v-mire> (қаралған күні: 21.05.2023)
4. Александр Зеличенко. Большую часть наркотиков, поставляемых по «северному пути», провозят через Кыргызстан // Vesti.kg. – 28.03.2023. // URL:<https://vesti.kg/politika/item/110773-aleksandr-zelichenko-bolshuyu-chast-narkotikov-postavlyaemykh-po-severnomu-puti-provozyat-cherez-kyrgyzstan> (қаралған күні: 21.05.2023)
5. Многочисленные пожары в Восточном Казахстане ликвидированы // Zakon.kz. – 28.06.2023. // URL:<https://www.zakon.kz/6398297-mnogochislennye-pozhary-v-vostochnom-kazakhstaneli-kvidirovany.html> (қаралған күні: 25.06.2023)
6. Перспективы развития мировой экономики. Противостояние кризису стоимости жизни // Международный валютный фонд, Вашингтон, округ Колумбия, октябрь. 2022.
7. Углеродный налог ЕС: вызов или возможность для Казахстана. // КАЗИНФОРМ. – 30 Мая 2023. // URL:https://www.inform.kz/ru/uglerodnyy-nalog-es-vyzov-ili-vozmozhnost-dlya-kazhastana_a4073088 (қаралған күні: 25.06.2023)
8. Страновой доклад о климате и развитии // Группа Всемирного банка. Вашингтон. Ноябрь. 2022.
9. Выгода стран ЦА от сотрудничества по воде может составить до \$4 млрд // Газета.uz. – 05.06.2018. // URL:<https://www.gazeta.uz/ru/2018/06/05/ecology/> (қаралған күні: 21.06.2023)

REFERENCES:

1. Perestrelka na irano-afganskoj granice: ne menee 2 pogibshih [Skirmish on the Iran-Afghan border: at least 2 dead] // Deutsche Welle. // URL:<https://www.dw.com/ru/perestrelka-na-iranoafganskoj-granice-ne-menee-dvuh-pogibshih/a-65757980> (accessed: 21.06.2023)
2. Ne bylo pechali: stanet li stroitel'stvo kanala Kushtepa katastrofoj dlya Uzbekistana? [There was no sadness: would the construction of the Kushtepa canal be a disaster for Uzbekistan?] // KUN.UZ. URL:<https://kun.uz/ru/news/2023/06/10/ne-bylo-pechali-stanet-li-stroitel'stvo-kanala-kushtepa-katastrofoy-dlya-uzbekistana> (accessed: 25.06.2023)
3. Gensek OON: «Gumanitarnyj krizis v Afganistane - krupnejshij v mire» [UN Secretary General: "The humanitarian crisis in Afghanistan is the largest in the world"] // Asia-Plus. – 03.05.2023. URL:<https://asiaplustj.info/ru/news/world/20230503/gensek-oon-gumanitarnii-krizis-v-afganistane-krupneishii-v-mire> (accessed: 21.05.2023)
4. Aleksandr Zelichenko. Bol'shuyu chast' narkotikov, postavlyaemyh po «severnomu puti», provozyat cherez Kyrgyzstan [Alexander Zelichenko: Most of the drugs supplied along the "northern route" are transported through Kyrgyzstan] // Vesti.kg. – 28.03.2023. URL:<https://vesti.kg/politika/item/110773-aleksandr-zelichenko-bolshuyu-chast-narkotikov-postavlyaemykh-po-severnomu-puti-provozyat-cherez-kyrgyzstan> (accessed: 21.05.2023)

5. Mnogochislennye pozhary v Vostochnom Kazahstane likvidirovaniy [Numerous fires in East Kazakhstan eliminated] // Zakon.kz. – 28.06.2023. URL:<https://www.zakon.kz/6398297-mnogochislennye-pozhary-v-vostochnom-kazahstane-likvidirovaniy.html> (accessed 25.06.2023)
6. Perspektivy razvitiya mirovoj ekonomiki. Protivostoyanie krizisu stoimosti zhizni [Prospects for the development of the world economy. Confronting the Cost of Living Crisis] // International Monetary Fund, Washington, DC, October. 2022.
7. Uglerodnyy nalog ES: vyzov ili vozmozhnost' dlya Kazahstana [EU Carbon Tax: Challenge or Opportunity for Kazakhstan] // KAZINFORM. – 30 May 2023. // URL:https://www.inform.kz/ru/uglerodnyy-nalog-es-vyzov-ili-vozmozhnost-dlya-kazahstana_a4073088 (accessed: 25.06.2023)
8. Stranovoy doklad o klimate i razvitiy [Country Report on Climate and Development] // World Bank Group. Washington. November. 2022.
9. Vygodya stran CA ot sotrudnichestva po vode mozhet sostavit' do \$4 mlrd [The benefit of the Central Asian countries from cooperation on water can be up to \$4 billion] // Gazeta.uz. – 05.06.2018. //URL:<https://www.gazeta.uz/ru/2018/06/05/ecology/> (accessed: 21.06.2023)